

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

І РОЗВИТОК ПРАВ ЛЮДИНИ

Дем'яненко Анастасія Юріївна,

студентка 2-го курсу, гр. БП–22,

Київський національний університет технологій та дизайну

Олійник Анатолій Юхимович,

к.ю.н., професор, професор кафедри приватного та публічного права

інституту права та сучасних технологій

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Початок розвитку конституціоналізму в Європі слід віднести до історії виникнення на її території сучасних правових сімей: романо-германської та англосаксонської [1, с. 29-111; 208-306]. Романо-германська правова сім'я виникла в континентальній Європі і склалася в результаті зусиль європейських університетів, які виробили і розвинули, починаючи з кінця XII століття на базі кодифікацій імператора Юстиніана, загальну для всіх юридичну науку та прилаштували її до сучасних умов регулювання суспільних відносин. Сам термін «романо-германська» був сформульований, щоб підкреслити одночасні зусилля латинських і німецьких університетів по створенню юридичної науки. Вона поширилася на великі території в процесі їх колонізації і зараз в країнах, що колись були колоніями діють правові системи, що належать до названої правової сім'ї. Крім цього романо-германська правова сім'я продовжує розповсюджуватися на інші континенти шляхом добровільної її рецепції. Прикладом цього можуть слугувати країни, що утворилися на теренах колишнього Союзу РСР. Одною з таких країн є й Україна [2, с. 212]. Поза Європейським континентом правові системи країн, що належать до романо-германської правової сім'ї мають певні особливості. Це дає змогу їх групувати з урахуванням традицій, що існували у вищезгаданих країнах. Можна розглядати історичне формування, структуру і

джерела романо-германської правової сім'ї. Слід проаналізувати декілька періодів її формування як у межах континентальної Європи, так і за її межами. Сюди відносять: а) існування періоду звичаєвого права; б) період законодавчого права; в) позаєвропейські правові системи.

Звичаєве право характеризувалося періодом, починаючи з VI до XII століття. Була втрачена сама ідея права, а юристів вважали поганими християнами. Головним завданням цього періоду було не прийняття правового рішення, а прагнення зберегти солідарність групи і встановити мир в суспільстві. Відродження ідеї права відноситься до XII-XIII століття. Уже першою сама церква, відкинувши християнські ідеї милосердя, розуміючи необхідність права для прогресу, утворила канонічне приватне право. Ідея про те, що в суспільстві повинно здійснюватися управління за допомогою права не була новою. Вона ще була обґрунтована римлянами. Саме повернення до цієї ідеї мало наслідком революційний рух вперед до подальшої цивілізації в справі регулювання і охорони суспільних відносин.

В Західній Європі в кінці XII на початку XIII століття зароджується об'єктивне і суб'єктивне право і юридична наука. Головна роль у процесі їх народження належить університетам. В цей час у більшості Європейських країн не було національного права. В Англії загальне право тільки почало утворюватися, наступаючи на місцеві звичаї. Тому, щоб піднятися вище місцевого звичаю, університети почали викладати римське приватне право. З цим правом легко можна було познайомитися, так як кодифікації Юстиніана мали письмово викладені правові норми на латині. Завдяки творчості Фоми Аквінського (XIII ст.) було покладено кінець критиці римського права і усунуто останню перешкоду на шляху до його відродження. Рішення IV собору в Латрані, яким була відкинута система інквізиційних доказів, дало змогу використовувати пропоновану університетами модель права як національного. Вивчення національного права пов'язувалося з аналізом практики його застосування. З 1620 року в Упсалі почали викладати шведське право. В Сорбоні (Париж) була створена у 1679 році кафедра

французького права. В університетах інших країн національне право починає викладатися лише з початку ХУІІІ століття. Німецьке право у Вітенберзі – з 1707 р.; іспанське право – з 1741 р., в Оксфорді з 1758 р. і в Кембриджі з 1800 р. – англійське право, з 1772 році – португальське право та ін. Звичаєве і партикулярне право у Франції і Німеччині поступово було перетворене на писане римське право. У Франції важливе місце в рецепції права належало французькому парламентові, який видавав збірники своєї судової практики. Суди у Франції використовували загальне звичаєве право, яке багато в чому відрізнялося від римського права. У Німеччині було запроваджене римське приватне право, особливо регіональними судами. Римське право також стало загальнонаціональним і у Італії, Іспанії, Португалії та ін. В цей період закони носили лише характер установлення процедури правосуддя. Сам суверен не міг видавати чи змінювати право. У ХУІІІ столітті школа природного права визнає право суверена на зміну чи виправлення помилок в правових нормах, що приводить спочатку до кодифікації, а потім і до зміни в існуючому праві. Романо-германська правова сім'я переходить до свого другого періоду розвитку – до законодавчого права. Поступово проводилися і судові реформи, а судовий процес ставав справою юристів, що вивчали право в університетах [3, с. 67-73].

Таким чином, основою викладання серед юридичних наук в університетах всієї Європи стало римське та канонічне право, що було засноване на римському праві. Значно пізніше університети почали викладати власне національне право. Разом з розвитком юридичної науки розвивалася і юридична практика. Романо-германська правова сім'я переходить до свого наступного періоду розвитку, що пов'язується з розвитком національного законодавства.

Для виникнення і розвитку конституціоналізму в Англії і Уельсу важливе значення мала діяльність королівських суддів щодо створення англійського права, яке покладене в основу цієї правової сім'ї. Воно практично застосовується тільки в Англії і Уельсі. Його не можна назвати ні

правом Об'єднаного Королівства, ні правом Великобританії, тому що ні Північна Ірландія, ні Шотландія, ні острови Ла-Манш і Мен не підкоряються англійському праву. В історії англійського права можна виділити чотири основних періоди: а) що передував нормандському завоюванню (1066р.); б) до встановлення династії Тюдорів (1066-1485); в) розквіту загального права (1485-1832); г) поєднання загального права з розвитком законодавства (з 1832 і до наших часів) [4, с. 128-131].

Період, що передував нормандському завоюванню називається англосаксонським. Звідси і бере свій початок назва англосаксонське право. Але для істориків англійського права його історія починається з періоду після римського панування. Епоха англосаксонського права до встановлення династії Тюдорів маловідома. Слід сказати, що після місії святого Августина Кентерберійського (596 р.), коли Англія була похрещена, християнські закони склалися так само як і в континентальній Європі та регулювали дуже обмежену частину суспільних відносин. Наприклад, закони Етельберта (600 роки) включали в себе всього 90 коротких фраз. Закони датського короля Канута (1017-1035) більш розроблені, відображали перехід від первісного суспільства до феодалізму, але й вони мали місцеве значення. До нормандського завоювання загального для всієї Англії права не було.

Нормандське завоювання принесло в історію англійського права, завдяки сильній королівській владі, централізоване (загальне) право для всієї Англії. В церковній сфері застосовувалося канонічне право, що було загальним для всіх християн. Загальне право визначалося, як англійське, загальне для всієї Англії право, що було утворене виключно королівськими судами і називалося Вестмінстерським (назва місця де з XIII століття засідали королівські суди). Спочатку вони мали обмежену компетенцію. Поступове розширення компетенції було продиктовано зацікавленістю канцлера і короля в одержанні прибутку від відправлення правосуддя та зміцнення королівської влади. Однак, до 1875 року королівські суди не були судами загальної юрисдикції. Приватні особи не мали права самотійно до

них звернутися, а просили про це королівську владу. Дозвіл давався лише при наявності достатніх підстав. Відмінність англійського правосуддя від правосуддя континентальної Європи полягала в тому, що в англійському судочинстві в основі був формалізований процес, тобто процесуальне, а не матеріальне право. Поступово в англійських судах зникли судові структури, що розглядали приватні позови. Їх почали розглядати королівські суди як такі, що носять публічно-правовий характер.

Таким чином, англійські суди на основі загального права, використовуючи відповідні процесуальні форми, почали розглядати всі справи через інтерес королівської влади і Корони.

Період розквіту загального права характеризується появою права справедливості. Цей структурний елемент англійського права з'явився як результат розгляду справ королем. В тих умовах, коли сторони не могли знайти справедливого рішення у королівських судах, у них лишалася ще одна можливість – звернутися до короля. Починаючи з XIV століття така практика стала постійною. Всі справи, що були адресовані королю проходили через лорда-канцлера. Якщо лорд-канцлер вважав за необхідне, то доповідав королю про скаргу і той ставив її на розгляд своєї Ради. Поступово розгляд справ у королівській Раді був обмежений і лорд-канцлер став делегованим суддею, що приймав рішення самостійно від імені короля. Такі виняткові рішення на початку, поступово перетворилися на систематичні, що приймалися на основі доктрини "справедливості", що полягало в доповненнях чи корективах принципів, які використовувалися королівськими судами. Принципи розгляду справ були запозичені з римського і канонічного права, а процедура була письмовою. Спочатку навіть виникла загроза перетворення загального права на право романо-німецької сім'ї. На початку XVIII століття було досягнуто компроміс між загальним правом і правом справедливості. Залишилися і загальні суди і суди лорд-канцлера. Було прийнято рішення, що юрисдикція лорд-канцлера може існувати але не розширюючи своєї компетенції на повноваження загальних судів. Королю

було заборонено утворювати інші королівські суди, що не залежали від судів загального права. Суди лорд-канцлера поступово перетворювалися на органи, які здійснювали юридичні процеси на основі прецедентного права. Був допущений контроль палати лордів над лорд-канцлерськими судами. З цих причин англійське право і до нашого часу зберігає дуалізм своєї структури. Для вивчення права в Англії починаючи з XV століття почали публікуватися доктрини (наприклад, праці Літлтон (про володіння), Кока (інститут англійського права), Фортескью (про похвалу законів Англії), Сен-Жермена (професор і студент) та ін. Значну роль у вивченні Англійського права відіграли збірники судових рішень (почали видаватися з 1535 року). Вони видаються та застосовуються і сьогодні.

Реформи англійського права XIX століття привели до розвитку законодавства. Почало більше уваги приділятися законодавству на базі якого і стали систематизуватися рішення загального права. Всі англійські суди одержали право застосовувати і норми загального права і норми права справедливості, була проведена реформа і матеріального права. В той же час залишилася традиція і англійське право продовжувало розвиватися на основі судової практики. Законодавець відкрив для судів нові можливості, дав їм нову орієнтацію, але нове право утворене не було.

В умовах XX століття продовжувалась тенденція підвищення ролі законів і регламентів. Як і в інших країнах Європи в Англії одержали свій розвиток адміністративні суди. В них рішення приймалися на основі таких методів які не притаманні загальним судам. В цих напрямках проходить зближення англійського права з правом континентальної Європи. Новий імпульс такого зближення одержала Англія після вступу в Європейську економічну співдружність. В таких умовах дуже цікавим є розгляд структури і джерел англійського права.

Структура англійського права складалася на протязі століть. В ньому не існує традиційного поділу на приватне і публічне, на імперативне і диспозитивне, на цивільне, адміністративне, торгове тощо. В той же час

англійське право поділяють на право загальне і право справедливості. Різниця між англійським і романським правом існує і на елементарному рівні правової норми. Норма права англійського права більш конкретна ніж норма права романського права.

Система права і правові поняття англійського і романського права також не співпадають. Система романо-германської правової сім'ї відносно раціональна і логічна так як фундаментальні правові норми утворені працею університетів і законодавця. Норми ж загального права Англії утворювалися процедурою, що була нав'язана судом. Стара процедура була відмінена в ХІХ столітті але поняття і класифікації до яких всі звикли, було збережено. Англійські юристи, як правило, не вчаться в університетах, а їх формує практика, тому вони не вивчають римського права, а зосереджують свою увагу на процедурі і доказах від яких і залежить успіх і прийняття рішення. Щоб з'ясувати це необхідно розглянути різницю між загальним правом і правом справедливості та поняття довірительної власності. Слід також розглянути норми, що складають процесуальне право на відміну від матеріально-правових норм. При вивченні права романо-германської правової сім'ї студенти стикаються з структурними поняттями публічного і приватного права. В праві англо-саксонської правової сім'ї такого поділу не існує. У них право поділяється на загальне і право справедливості. Загальне право є сукупністю норм, що були створені суддями королівських судів, а право справедливості – це система правових норм, що створені судами лорда-канцлера в процесі доповнення, а іноді і перегляду норм загального права. Лорд-канцлер, видаючи обов'язкові для виконання накази, діяв завжди відносно конкретної особи. В результаті склалася певна система випадків, що утворили інститути, серед яких і інститут довірительної власності та ін.

Отже, на початку процедури судового процесу лорда-канцлера і загальних судів відрізнялися. Після судових реформ 1873-1875 років подвійність судової процедури була ліквідована і норми права справедливості можна було застосовувати в загальних судах, що привело до

злиття загального права і права справедливості. В той же час здійснені внаслідок реформи процеси раціоналізації англійського права не привели до відмови від структури права. Загальне право і право справедливості залишилися як структурні елементи єдиного права.

Важливою особливістю, що відрізняє англосаксонську сім'ю від романо-германську є норма англійського права [5, с. 592]. Розуміння норми права французьким і англійським юристами не тотожне. Англійські правові норми вироблені судами. Це положення, які беруться з основної частини рішень, винесених вищими судами Англії. Норма права в Англії тісно пов'язана з обставинами конкретної справи і застосовуються до вирішення справ, аналогічних тим, рішення по яких було вже прийнято раніше. Таку норму не можна зробити більш загальною і абстрактною, так як це перетворить прецедентне право на право доктринальне. Навіть норми права, що містяться в законах англійські суди застосовують тільки після того як вони розтлумачені вищими судами.

Основним джерелом англійського права є судовий прецедент. Дослідження прецедентів слід починати з вивчення судової практики. Закони по традиції в англійському праві відіграють другорядне значення. Вони вносять лише доповнення чи корективи в існуюче право, що утворене Вестмінстерськими судами і канцлерським судом. Серед других джерел англійського права слід відмітити звичай, доктрину, розум, які теж відіграють другорядне значення по відношенню до прецедента і законів. Судовий прецедент – рішення вищих судових інстанцій Англії яким надається нормативний характер при вирішенні аналогічних справ. Розглядати прецедент неможливо без розгляду основних принципів системи англійських судів. В Англії існують різні види юрисдикції. Суди в Англії поділяються на: а) високе правосуддя, що здійснюється вищими судами; б) низьке правосуддя, що здійснюється низькими судами і квазіюридичними органами.

До високих судів відносилися Вестмінстерські суди: а) королівської лави; б) загальних тяжб; в) казначейства, що застосовували норми загального права; г) канцлерський суд, що діяв на основі права справедливості; д) адміралтейства, що розглядали справи у сфері морського права; е) у справах про розлучення, що діяли на основі канонічного права; є) у справах про спадщину. Актами про судоустрій 1873-1875 років було ліквідовано всі ці суди як самостійні і об'єднано в межах одного Верховного суду над яким у виключних випадках контроль міг здійснювати Апеляційний комітет палати лордів. Верховний суд і судова система розвивалися. Були внесені відповідно зміни Законами “Про суд 1971” і “Про Верховний суд” 1981 року. Нинішня система Верховного суду включає в себе Високий суд, Суд корони і Апеляційний суд [6].

Високий суд складається з трьох відділень: а) королівської лави; б) канцлерського; в) по сімейних справах. У відділенні королівської лави діє Адміралтейський суд і Комерційний суд. В межах канцлерського відділення діє Патентний суд.

Суд корони розглядає кримінальні справи. Апеляційний суд – це друга судова інстанція в межах Верховного суду. Рішення апеляційного суду може бути оскаржене в Апеляційний комітет палати лордів. Судді палати лордів разом з суддями заморських територій утворюють Судовий комітет Таємної Ради. Він розглядає скарги на рішення верховних судів британських заморських територій чи держав – членів Співдружності.

Крім високих судів у Англії діють нижче стоячі суди графств. Незначні справи розглядають магістрати на які покладено повноваження мирових суддів. В Англії існує широка система квазі судів (окремих органів – управлінь, комісій чи трибуналів), які розглядають адміністративні справи і без попереднього розгляду яких справи не приймає Верховний суд.

Отже, судова система в Англії відрізняється від судової системи континентальної Європи, а англосаксонська правова система відрізняється особливими джерелами від романо-германської правової системи.

Школа природного права досягла значних успіхів у двох напрямках: 1) було доведено, що право повинно розповсюджуватися не тільки на приватні, але і на публічні відносини між управлінцями і тими ким управляють. Поступово юристи почали активно займатися кримінальним, адміністративним і конституційним правом). Іншим напрямом де проявила себе школа природного права була кодифікація. Для того, щоб кодифікація могла застосовуватися суддями необхідні були дві умови: а) кодекси повинні бути творчістю суверена; б) кодифікація мала бути проведена у великій країні, яка могла здійснювати вплив на інших. Це було здійснене у Франції 1789 р. [7, с. 129]

Важливу роль в історії розвитку конституціоналізму в Європі мала французька буржуазна революція та забезпечення формування першого покоління прав людини. Вона була здійснена в три етапи: а) конституціоналістський (1789-1792); б) жирондистський (1792-1793); в) якобінський (1793-1794). Конституціоналісти, що прийшли до влади в результаті революції, проголосили ліквідацію феодалізму і станово-феодальних порядків. Було проголошено і проведено ряд прогресивних політичних, соціально-економічних та правових перетворень. 26 серпня 1789 року Установчими Зборами прийнята "Декларація прав людини і громадянина" в якій проголошувалося: а) люди народжуються вільними і рівними в правах; б) вони залишаються такими на все життя; в) за ними закріплюються невід'ємні природні права на свободу, на індивідуальну безпеку, на недоторканість, на власність, на вчинення опору гнобителям та інші; г) всі люди рівні перед законом; д) закріплення принципу розподілу влад на законодавчу, виконавчу та судову [8, с. 53-54].

В романо-германській правовій сім'ї закон є єдине джерело права. Право країн цієї сім'ї писане і тому завдання юристів перш за все шляхом тлумачення правових норм знайти таке рішення, щоб воно було справедливим і відповідало букві і духу діючого закону. Юридичні рішення, що не відповідають цьому принципу не мають юридичної сили. На самому

верхньому щаблі ієрархії законів стоять конституції. У всіх країнах романо-германської правової сім'ї є писані конституції. Останнім часом у світі існує стійка тенденція до підвищення ролі конституційних норм над нормами звичайних законів. Однією з гарантій здійснення конституційних прав в цих країнах є здійснення нагляду конституційним судом за додержанням конституцій. Окремі держави відмовилися від судового контролю (наприклад, Нідерланди, Франція). Наприклад, у Франції діє Конституційна Рада, яка здійснює конституційний нагляд і фактично не може замінити діяльність суду [9]. На рівні конституційних норм у багатьох країнах Європи діють в національних правових системах, що відносяться до романо-германської правової сім'ї, міжнародні договори. У таких країнах закріплений принцип згідно з яким міжнародні договори мають таку юридичну силу, що здебільшого перебільшує норми внутрішнього законодавства в разі коли національні правові норми протирічать нормам міжнародного права тих конвенцій до яких приєдналася та чи інша країна.

Таким чином, ідеї юридичного права виникли в Європі на початку XIII століття і були попередниками виникнення теорії конституціоналізму. Конституціоналізм в Європі виникає і розвивається з переходом національних правових систем до законодавчого періоду розвитку права. Одною з засновниць теорії конституціоналізму в Європі стала в кінці XV століття Франція. Вона внесли певний вклад в загальносвітову скарбницю формування світового конституціоналізму та прав людини. Прийняті нею конституційні акти носили прогресивний характер тому і були направлені проти феодальних порядків. Теоретичні доктрини Просвіти, революційно-демократичні концепції та теорії утопічного комунізму сприяли подальшому розвитку формування прав і свобод, правової думки в Німеччині, Росії, інших державах Європи і Світу. Вони в подальшому були використані в роботах філософів, юристів, вчених (теоретиків і практиків) в процесі удосконалення теорії і практики конституціоналізму, формулюванні другого і наступних поколінь прав людини і громадянина.

Подальший розвиток конституціоналізму та прав людини і громадянина можна прослідкувати, аналізуючи Європейську юридичну думку, законодавство і юридичну практику ХІХ-ХХ століття в Європі [10, с. 77-79]. Для першої половини ХІХ століття характерне зміцнення буржуазної законності, конституціоналізму та прав і свобод людини і громадянина. В цей час приймаються конституції європейських країн, іде активна кодифікація законодавства, виникає представницька держава в її сучасному розумінні. Буржуазія, маючи економічне панування, поступово завойовує собі політичні права і політичне панування. Прагнення буржуазії до свободи, прогресу і законності, втілення положень конституціоналізму, спонукали виникнення в державно-правовій ідеології теорії буржуазного лібералізму, що характеризувався розширенням свободи дій, свободи торгівлі, свободи приватної власності і промислової конкуренції, конституційної свободи людини та інших її економічних, соціальних і культурних прав і свобод [10, с. 19].

Підсумовуючи сказане, теорії європейського конституціоналізму є джерелами і теоретичними положеннями, що визнаються діалектичним продовженням реалізації світового конституціоналізму і характеризуються особливостями розповсюдження та конституційного закріплення економічної, соціальної і культурної систем розвитку громадянського суспільства, правової держави, економічних, соціальних і культурних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина.

Етапи Європейського конституціоналізму збігаються з етапами розвитку правових систем континентальної Європи та англійського права. Певний вклад в розвиток конституціоналізму в Європі було внесено соціалістичною правовою сім'єю, яка виникла на початку ХХ століття і розвивалася до кінця 80-х років. Подальший розвиток та етапізація пов'язуються з конституціоналізмом кінця ХХ та початку ХХІ ст. Основним джерелом закріплення прав людини в романо-германській правовій сім'ї була "Декларація прав людини і громадянина", прийнята 26 серпня 1789 році в

якій проголошувалося: а) люди народжуються вільними і рівними в правах; б) вони залишаються такими на все життя; в) за ними закріплюються невід'ємні природні права на свободу, на індивідуальну безпеку, на недоторканість, на власність, на вчинення опору гнобителям та інші; г) всі люди рівні перед законом. Також, закріплювався принцип розподілу влад на законодавчу, виконавчу та судову.

Список використаних джерел:

1. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Междунар. отношения, 1996. 400 с.
2. Гусарев С.Д., Олійник А.Ю., Слюсаренко О.Л. Теорія права і держави: Навчальний посібник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 270 с.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности: Прогресс, 1988. 496 с.
4. Олійник А.Ю. та ін. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2001. 168 с.
5. Права людини: Підручник для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій. К.: вид-во «Право», 1997. 227 с.
6. Липачова Л.М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини: Монографія: Юридична академія Міністерства внутрішніх справ; Ліра ЛТД, 2005. 216 с.
7. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. К.: АртЕк, Вища шк., 1998. 264 с.
8. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.
9. Французская Республика. Конституция и законодательные акты: Прогресс, 1989. 448 с.

10. Права людини: Підручник для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій. К.: вид-во “Право”, 1997. 227 с.